

GORCSA OSZKÁR^{ID}

György József a Nagy Háború forgatagában: egy kalandos hadifogolykarrier nyomában

György József in the Turmoil of the Great War: Tracing an Adventurous POW Career. This study examines the unique career of József György, an Austro-Hungarian reserve lieutenant who, after being captured as a POW in Russia during WWI, became a key engineer for Emir Amanullah Khan's modernization efforts in Afghanistan. The paper addresses his political allegiances, arguing for a likely collaboration with the Bolsheviks, and questions the reliability of his own memoir by revealing contradictions through source criticism. György's microhistory offers insight into the complex fates of POWs in Central Asia and Afghanistan's turbulent path to modernity.

Keywords: WWI, POW, Russia, revolution, Amanullah Khan, József György, Afghanistan, India, Kabul, Tashkent

Bevezetés: világháború és hadifogság

Az első világháború, mint a modern történelem egyik legpusztítóbb konfliktusa, világszerte óriási embervesztésekkel, gazdasági és politikai következményekkel járt. Jelentősége túlmutat a múlt eseményein: Európa szupremáciájának végét és egy új korszak kezdetét jelölte, melynek hosszú távú hatásai máig érezhetők. Ez a konfliktus igényelte először milliós tömeghadseregek felvonultatását, a hátországot pedig a háború szerves, nélkülözhetetlen részévé tette.¹ A hadakozó felek az összes nemzeti erőforrásukat a háború szolgálatába állították, amely így katonai, gazdasági, társadalmi és szellemi téren egyaránt zajlott. Joggal tekinthetjük a történelem első totális háborújának,² még akkor is, ha az első világháború kapcsán ez a fogalom vita tárgyát képezi.³

Bár a konfliktus már a kezdetektől rengeteg kutatási témát kínált, a történetírás – beleértve a hazai kutatásokat is – mindeddig kevés figyelmet fordított ezen időszak mélyebb vizsgálatára. Ennek következtében számos terület vár még feltárássra, mint például a civil internáltak és a hadifoglyok története, aminek a vizsgálata elengedhetetlen a korszak átfogó

^{ID} Egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történeti Intézet, Modernkori Magyar Történeti Tanszék (gorcsa.oszkar@szte.hu). ORCID: 0009-0009-5415-9280

¹ Pollmann 2014, 63–79., 111–118., 159–165., 203–213., 252–257., 355–360.

² Jünger 1996, 53–61.

³ Förster 2000, 15.; 1. link: Segesser, *Controversy: Total War*.

megértéséhez.⁴ Ezen, jórészt feltáratlan területek közé tartozik a hadifogságba esett osztrák–magyar katonák egyéni sorsa Oroszországban és azon túl.

Tanulmányomban György József tartalékos hadnagy orosz hadifogságát és az azt követő távol-keleti mérnöki tevékenységét ismertetem, elsősorban a Hadtörténelmi Levéltárban fellelhető, eddig kevésbé feldolgozott memoárja alapján.⁵ Különös figyelmet fordítok az afganisztáni helyzet sajátosságainak ismertetésére, György hazatérésének okaira és körülményeire, valamint az afganisztáni hazatérését követő karrierjét övező vitás kérdések megválaszolására. A kutatás egyik legnagyobb nehézsége a György József tevékenységére vonatkozó források hiánya. Míg a memoár rendkívül részletes, más kortárs dokumentumok csupán röviden említik, és a meglévő szakirodalom is a karrierje rövid ismertetésére szorítkozik. Ezért az emlékiratra vonatkozó forráskritika nem közvetlen összevetéseken, hanem a belső logikai ellentmondások és a tágabb történelmi kontextus elemzésén alapul.

Az orosz hadifogság és jellemzői

A hadifogság története nemcsak szorosan összefonódik az első világháború történetével, hanem annál jóval hosszabb időt is felölel. 1914-ben kezdődött, és hivatalosan csak 1922 nyarán ért véget, amikor az utolsó hadifogolycsoportok Vlagyivosztkból elhagyták Szovjet-Oroszországot. Bár később is érkeztek haza foglyok, Alon Rachamimov kutatásai szerint a foglyok átlagosan 3–4 évet töltöttek hadifogságban, és a többség a háborút követően, 1918–1919-ben térhetett haza.⁶ Ez alól azonban kivételt képeztek azon német, osztrák–magyar és török katonák, akik a fogságba esést követően Szibériába vagy a cári birodalom közép-ázsiai⁷ területeire kerülve csak 1921–1922-ben szabadulhattak. Az utóbbiak körébe tartozik György József tartalékos hadnagy is.⁸

A Nagy Háború osztrák–magyar hadseregének mintegy 2,1 millió katonája esett 1914–1918 között orosz hadifogságba,⁹ közülük pedig mintegy 500 000 került Szibériába¹⁰ és 40 000–50 000 Turkesztánba.¹¹ A cári birodalom felkészületlensége miatt¹² a foglyokat gyakran elhagyatott katonavárosokban helyezték el, és élelmezésük, valamint orvosi ellátásuk folyamatosan nehézségekbe ütközött. A rögtönzött szállásaik túlszűfoltak voltak, és a korlátozott tisztálkodási lehetőségek, a vezetékes víz hiánya elősegítette a különböző fertő-

⁴ Gorcsa 2023, 1., 22.

⁵ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d. György József Afganisztáni hadifogoly. Az 1930-ban megjelent *Hadifogoly magyarok története* néhány oldalban bemutatta György József közép-ázsiai tevékenységét, de a szerző a szöveget nem vetette komolyabb kritikai vizsgálat alá. Ez is indokoltá teszi a téma részletesebb ismertetését. Lásd Pilch 1930, 394–400.

⁶ Rachamimov 2002, 4–5.

⁷ Közép-Ázsiához hagyományosan a mai Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán tartozik. Lásd Vásáry 2003², 1.

⁸ Rachamimov 2002, 4–5.

⁹ Nachtigal 2003, 80–81.

¹⁰ Szibériát nyugaton az Urál-hegység, keleten a Csendes-óceán, északon a Jeges-tenger, délen pedig Észak-Kazahsztán dombjai, valamint Mongólia és Kína határolják. Ez a hatalmas régió Oroszország ázsiai részének döntő többségét fedi le. Területe megközelítőleg 12 577 400 km². Lásd Haywood 2012, 11–14.

¹¹ Rachamimov 2002, 4–5. Turkesztánt északon Szibéria, délen Tibet, India, Afganisztán és Irán, keleten a Góbi-sivatag, nyugaton a Kaszpi-tenger határolja. Lásd 2. link: Zeidan, *Turkistan*.

¹² Ez a felkészületlenség az összes hadviselő félre jellemző volt.

zó járványok megjelenését.¹³ Ezenfelül készletek hiányában a zord körülmények között sem jutott mindenkinek ruházat, takaró vagy szalmazsák. Ezért az 1914–1916 közötti óriási járványok következtében a háborúban részt vevő felek közül Oroszország számolhatott be az egyik legmagasabb halálozási rátáról.¹⁴

A legtöbb hadviselő félhez hasonlóan a tisztek és a legénységi állományú katonák egymástól elkülönítve töltötték fogságukat.¹⁵ Ráadásul a legénységi katonákat, ahol csak lehetett, munkába fogták, míg a tisztek havonta alanyi jogon járó fizetésben részesültek, és ebből maguknak szerezték be az élelmüket és egyéb szükségleteiket. Emellett tisztii szolgálkat is engedélyeztek számukra. Ez meglehetősen kényelmes megélhetést biztosíthatott.¹⁶ Ezzel szemben a sorállományúak élelmezését a fogva tartó hatalom biztosította. Ez a háború kezdetén megfelelő volt, többnyire megegyezett az orosz hadseregével, de a konfliktus előrehaladásával a minőség romlott, a mennyiség pedig csökkent.¹⁷

A Közép-Ázsiában tartózkodó foglyok helyzete a szocialista forradalom kitörése után drasztikusan megváltozott. A bolsevikok hasonlóan hangzatos ígéretekkel fordultak a hadifoglyokhoz, mint Turkesztán őslakos népeihez. Ennek nyomán a foglyok *de facto* visszanyerték szabadságukat, de ezzel párhuzamosan sok helyen az ellátásuk is megszűnt.¹⁸ Ennek szemléletes példája, hogy 1917–1918 fordulójára a bolsevikok a foglyok élelmezését sok esetben nem biztosították, ahol mégis, ott csökkent a fejadag,¹⁹ ezért aki tehetett, megkísérelte a szökést.²⁰ A Monarchia összeomlásáig 4595 tiszt és 675 719 katona térhetett haza. Ezt követően a szovjet kormány beszüntette az együttműködést, s 1920-tól a még életben levő hadifoglyokat *de jure* szabad polgárokká nyilvánította. Ezzel megszűnt a foglyok állami szinten történő élelmezése, de lehetővé vált számukra a gyárakon belüli vezető pozíciók betöltése. A helyzetet azonban súlyosbította, hogy azokat, akik nem léptek be a Vörös Hadseregbe, a szibériai vasúton dolgoztatták.²¹

A helyzet bár tragikus volt, a megfelelő képzettséggel rendelkező foglyok akár vezető pozíciókat is betölthettek ipari és termelési létesítményekben. Kokandban (ma: Üzbegisztán) például 1918 februárjában létrejött a cigaretta- és hüvelygyár, amely 1920. július 22-ig üzemelt. A vállalkozásnak magyar tulajdonosai voltak.²² Említhetnénk ugyanakkor a tanulmány főszereplőjét is, aki a taskenti (ma: Üzbegisztán) vasúti főműhelyben dolgozott vezető beosztásban.²³

1917 végén mintegy 50 000, 1918 júniusában pedig még mindig 35 000 hadifogoly élt Turkesztánban. Számuk azonban folyamatosan csökkent. 1920 elején vélhetően 30 000-en

¹³ Nachtigal 2000, 367–368.

¹⁴ Nachtigal 2008, 367–369.

¹⁵ 3. link: 1913. évi XLIII. törvény.

¹⁶ Rachamimov 2002, 125.

¹⁷ Rachamimov 2002, 87–132.

¹⁸ Forgács 2015, 282.

¹⁹ Kaba 2018, 469–470.

²⁰ Forgács 2015, 282–283.

²¹ Forgács 2015, 283–284.

²² Forgács 2015, 283.

²³ Katona 2021, 101.

maradtak, de a létszámuk rövidesen – az 1920. április–június közötti, a hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatos nemzetközi megállapodások révén – mintegy 17 000 főre apadt.²⁴

Afganisztán: hadifoglyokkal a modernizáció útján

A brit befolyás alatt álló Afganisztán – melyről a cári Oroszország az 1907-es angol–orosz egyezményben elismerte, hogy az érdekszféráján kívül esik – kimaradt az első világháborúból. Hiába hirdetett az Oszmán Birodalom szent háborút 1914 novemberében, az afgán emír egy esetleges együttes brit–orosz támadástól tartva úgy döntött, hogy nem csatlakozik a központi hatalmakhoz.²⁵ A másik ok a gazdasági elmaradottságban rejlik. Abdur-Rahmán hán uralkodása alatt lassú és óvatos modernizációs tevékenység kezdődött,²⁶ majd 1901-es halála után fia, Habibulláh hán is folytatta apja politikáját. Mindezek ellenére Afganisztán 1914-ben még mindig törekeny, megosztott és katonailag gyenge állam volt.²⁷

Habibulláh emír a háború végéig sikeresen fenntartotta országa semlegességét, de közben a politikai tőkét teljesen felélte, és mivel a britek sem jutalmazták meg Afganisztánt a teljes függetlenség biztosításával a konfliktus alatt nyújtott hallgatóságért, az emír hatalma leáldozott.²⁸ 1919. február 19-én merénylet áldozatává vált.²⁹ Helyét elsőszülött fia, Naszrulláh hán vette át, akit egy hét után letaszítottak a trónról, majd a királyi börtönben töltött mintegy egyéves fogsága alatt Amanulláh, az új emír parancsára meggyilkolták.³⁰

1919 nyaratól az afgánok Szovjet-Oroszország felé közeledtek.³¹ Ez a kapcsolat a függetlenség 1919. augusztus 19-i kimondása után szorosabbra fűződött, és Szovjet-Oroszország a frissen létrehozott afganisztáni légierő számára 12 repülőgépet odaítéléséről döntött. Ez az együttműködés szorosan illeszkedett az afganisztáni hadsereg modernizációs törekvéseihez, amelyből az Orosz Turkesztánban lévő magyar hadifoglyok is kivették részüket.³² Amanulláh emír a harmadik angol–afgán háború tapasztalatai alapján kezdte meg a modernizálást. A légierő és a légvédelem megszervezésére helyezte a fő hangsúlyt. Ebben magyar szakemberek is közreműködtek.³³ Orosz Turkesztánban a háború alatt vélhetően mintegy 50 000 magyar tartózkodott. Jelentős részük 1915-től a Turkesztán–Szibéria vasútvonal megépítésén dolgozott, majd 1916 második felétől elhagyhatták a hadifogolytáborok területét, 1917-től pedig már szabad mozgást és munkavállalást is engedélyeztek számukra. Vélhetően ezzel magyarítható egyes tisztek munkavállalása is.³⁴

A szabad mozgás biztosítása összefüggésben állt a bolsevik propagandával, amelyre a rossz körülmények között élő hadifoglyok – így a magyarok is – fogékonyak voltak. A forradalmi erők – a külügyi népbiztosság támogatásával – a sikeres propagandatevékenység-

²⁴ Forgács 2015, 283., 285.

²⁵ Varga 2010, 183.

²⁶ Varga 2010, 181–182.

²⁷ Ferwagner 2021, 58–73., 403–404.; Surányi 2009, 21–22.; Varga 2010, 135–149., 156.

²⁸ Kapur 1966, 214–215.

²⁹ Lee 2018, 448.; Surányi 2009, 23.

³⁰ Clements 2003, 179.; Ferwagner 2021, 565–566.

³¹ Surányi 2009, 24.

³² Katona 2021, 92.; Ferwagner 2021, 566.

³³ Katona 2021, 92.

³⁴ Katona 2021, 96.

güknek köszönhetően széles körben mozgósították a külföldi hadifoglyokat a saját ügyükért. Már 1917 nyarán speciális jogokkal ruházták fel őket, amelyek a társadalmi beilleszkedésüket is elősegítették. 1917. június 22-től akár már házasságot is köthettek, amely lehetőséggel többen is éltek. A magyar hadifoglyok kulcsszerepet játszottak több fronton: elűzték a buharai emírt, és fontos egységeket alakítottak olyan központi városokban, mint Szamarkand és Taskent.³⁵

A Közép-Ázsiában – például a vasúton – dolgozó foglyok közül többen Afganisztánba szöktek. Sokan ott kamatoztatni tudták a szakértelmüket, mások az afgán hadsereghez csatlakoztak, amiért cserébe áttértek az iszlám hitre. 1914 és 1919 között sok magyar hadifogoly szökött Afganisztánba. Őket azonban a semleges afgán állam internálta, és sokukat raboknak megfelelő bánásmódban részesítette. Ennek ellenére a tehetséges hadifoglyokat már Habibulláh hán alatt is felelős pozíciókban alkalmazták, még az afgán hadsereg modernizálásából is kivették a részüket. A 20. honvéd gyalogezredbeli Kósz István tizedes az afgán hadsereg kiképzőtisztjeként tevékenykedett. Mellette kiemelhető még Szentkirályi Tóth Kálmán szakaszvezető a magyar királyi 38. gyalogezredtől, Erdélyi István, a 4. honvéd gyalogezred őrmestere, Dobó Pál mérnök, valamint Kriszinger József, a 29. gyalogezred szakaszvezetője, de a mérnökként alkalmazott György József, a 17. honvéd gyalogezred tartalékos hadnagya is.³⁶

György József az afganisztáni haderőreform szolgálatában

György József a memoárja szerint Magyarországon a M. Kir. Állami Felső Ipariskola gépészeti szakosztályának jeles tanulója volt, később pedig a Magyar Kir. Államvasutak Gépgyára Vezérügynökségének mérnökeként tevékenykedett, ahol többek között technikai és kereskedelmi tevékenységet végzett. Saját bevallása szerint „malmok, téglagyárak, fűrésztelepek, elektromos berendezések, mezőgazdasági gépek... eladásával és felszerelésével foglalkozott”.³⁷ Az iskola hivatalos értesítője azonban a „jeles” helyett „jó” érdemjegyet rögzít,³⁸ bár a végzettsége és a későbbi munkahelye a memoárban leírtakkal egyezik.³⁹

A világháború kitörésekor – vélhetően – a 17. honvéd gyalogezred tartalékos hadnagyként szolgált,⁴⁰ majd 1915 januárjában súlyos betegen orosz fogságba esett. Először a pérovszki (ma: Kizilorda, Kazahsztán) táborba került az 1915 elején érkezett első tiszti szállítmánnyal. 1915 őszén a tábor feloszlatták, a magyar hadifoglyokat Hodzséntba (ma: Hudzsand, Tádzsikisztán) szállították át.⁴¹ Teljes felgyógyulását követően került a közép-ázsiai Taskentbe. Itt – elbeszélése szerint – a műszaki ismereteire felfigyelve rövidesen az orosz vasutak taskenti főműhelyében kezdtek el magas beosztásban foglalkoztatni, ahol egy ideig a szerkesztési osztály vezetőjeként tevékenykedett, majd végül a megbízhatósága miatt rövid idő elteltével az egész osztály vezetését is megkapta.⁴² Taskenti tartózkodása

³⁵ Katona 2021, 97.

³⁶ Katona 2021, 98.

³⁷ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., rövid életrajzi összefoglalás.

³⁸ Hegedüs 1903, 44.; Hegedüs 1904, 95.; Hegedüs 1905, 60.; Hegedüs 1906, 44.

³⁹ Hegedüs 1906, 60.

⁴⁰ Megj.: a szolgálati adatlapja egyelőre nem került elő.

⁴¹ Keresztes 1930, 523.

⁴² HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 1.; *Zalai Magyar Élet*, 1943. okt. 29. 5.; *Pécsi Napló*, 1943. okt. 24. 5.

alatt azonban nemcsak a szakmai tudását kamatoztatta, hanem a forradalmi események krónikásává is vált; a történészek az 1930-as években az 1919-es taskenti „januári ellenforradalom” eseményeinek rekonstruálásakor az ő feljegyzéseit is segítségül hívták.⁴³

Saját bevallása szerint 1918–1919 folyamán alkalmazták a taskenti főműhelyben,⁴⁴ ahonnan a szocialista forradalmat követően sem távozott, sőt tudjuk, hogy 1919-ben a bolsevik kormány segítségként küldte Taskentből Afganisztánba.⁴⁵ Ez arra enged következtetni, hogy György József a forradalmat követően a bolsevikok mellé állt, de azt nem tudjuk, hogy ezt kényszerből vagy meggyőződésből tette-e.⁴⁶ Ezt az elméletet erősíti az a tény is, hogy György 1917. június 22-e után, élve a házasságkötés jogával, frigyre lépett egy meglehetősen befolyásos családból származó nővel. Életrajza szerint felesége Muhammad Hudajár hán,⁴⁷ az egykori kokandi uralkodó családjának tagja volt,⁴⁸ amely a forradalom után is meg tudta őrizni befolyását a bolsevik vezetés mellett. A gyanút tovább erősíti, hogy felesége barátnője, akitől György József információt szerzett az afgán követ taskenti érkezéséről mérnökök toborzására, az egyik orosz népbiztos felesége volt. Ez ugyancsak arra utal, hogy György meglehetősen magas körökben mozgott.⁴⁹

1919 májusában az afgán küldöttség valóban át is lépte a szovjet határt és június 4-én megérkezett Taskentbe.⁵⁰ A delegáció feladata mérnökök szerződtetése volt a modernizálódó afgán hadsereg, illetve a kabuli fegyvergyár számára. György József, aki már hetekkel korábban tájékozódott a diplomáciai küldöttség érkezéséről, idejét nem vesztegetve fel is kereste az afgán követet, Muhammad Arszlán hánt,⁵¹ és felajánlotta szolgálatait. Szakmai tapasztalatának köszönhetően kiváló alkupozícióba került, ami bérigényében is megmutatkozott. Havi 150 darab 10 rubeles aranyban határozta meg a fizetését, amely összeg elmondása szerint Afganisztán miniszterelnöki fizetésének a kétszerese lehetett. Ezzel magyarázza azt, hogy a követnek uralkodói jóváhagyáshoz kellett folyamodnia, ami a levélváltás lassúsága miatt két–három hónapot vett igénybe.⁵² A várakozás hosszú hetei alatt Muhammad Arszlán javaslatára György József és családja – vélhetően – felvette az afgán állampolgárságot, hogy a szovjet hatóságok ne gördíthessenek akadályt a kiutazásuk elé. Miután beleegyezett, hogy a fizetéséről majd Kabulban döntenek, az okmányainak kiállítását követően rövidesen útnak is indulhatott.⁵³

⁴³ Baja 1930, 409–412.

⁴⁴ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, rövid életrajzi összefoglalás.

⁴⁵ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 2–3.

⁴⁶ Katona 2021, 100.; HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 3–5.

⁴⁷ A Kokandi Kánság uralkodója volt, aki 1845 és 1875 között megszakításokkal uralkodott. Az állam 1876 februárjában, a terület Oroszországhoz csatolásakor megszűnt. Lásd Dubovitskii – Bababekov 2011, 29–64.

⁴⁸ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 2.

⁴⁹ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 1. 5367.

⁵⁰ Adamec 1974, 53.

⁵¹ A követ neve a témával kapcsolatos szakirodalomban Muhammad Aslam-Khanként is megjelenik, de a tevékenysége bemutatása alapján úgy tűnik, hogy egy és ugyanazon személyről van szó. Lásd Adamec 1974, 53.; Katona 2021, 100–101.

⁵² HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 2.

⁵³ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 3.

Hosszú út állt előttük. Taskentől Kuskáig (ma: Serhetabat, Türkmenisztán) a rendkívül rossz útvizonyok és a gyakori szovjet ellenőrzések mellett hat napig utaztak.⁵⁴ Kuskában az orosz parancsnokság egy rövid egyeztetést követően négy vörös lovassal és három lóval támogatta Györgyöt és két afgán kísérőjét. Ezekkel az állatokkal jutottak el a legközelebbi afgán határőrségig, Csehel-Dohtaranig (ma: Afganisztán), hogy ott gondoskodjanak a pogygyászok szállításához nélkülözhetetlen kocsikról. A pártállásával kapcsolatos korábbi véleményemet több körülmény is erősíti. Ilyen a zökkenőmentes határátlépés, a bolsevikokra jellemző fekete bőrruha viselése és a fegyverviselési engedélye. Ugyanakkor a katonák között terjedő, valószínűleg alaptalan szóbeszéd, miszerint György Lenin küldöttje lett volna, túlzásnak tekinthető. Elképzelhetetlen, hogy közvetlen kapcsolatban állt volna Leninnel; sokkal valószínűbb, hogy a különleges bánásmód és a magas szintű megbecsültség hátterében befolyásos házassága és az abból fakadó családi kapcsolatai álltak.⁵⁵

A határt a szállításhoz szükséges kocsik beszerzését követően Csehel-Dohtarannál, egy rendkívül szegény településnél lépték át.⁵⁶ Mivel a közbiztonság helyzete sok kívánnivalót hagyott maga után, illetve a beígért nagyobb létszámú katonai kíséret is késett, Györgyék néhány napot kénytelenek voltak a településen eltölteni. Innen Herátba (ma: Afganisztán) vezetett az útjuk, ahova három nap alatt érkeztek meg néhány helyőrségi állomás érintésével.⁵⁷

Az utolsó, harmadik nap délutáni odaérkezésükről a következőt jegyezte fel: „Herád egy igen régi város, teljesen fallal körülvéve... A városba négy kapun keresztül lehet bejárni, ez a négy kapu a főútvonalak irányának meghosszabbítása.”⁵⁸ A belvárost egy rozoga hídon keresztül érték el. A bevezető utca György szerint síkatorra hasonlított, és az utcában tö-rökülésben ülő, régi, elavult fegyvereket szorongató helyőrséggel találkoztak, ami ugyancsak a hadsereg elavultságát bizonyítja. A kapu alatt „két oldalt a szörnyű látványosság fokozására ember magasságra fölfüggesztett, fából levő kalickákba ültek emberek, a nyomorúság és a borzalom legszörnyűbb megtestesülői, a többszöri lopásért, vagy rablásért elítélt gonosztevők”.⁵⁹ Ezeken a síkatorokon keresztül haladtak tovább a kormányzósági palota felé. Hatalmas építmény volt, kétszintes, udvarra nyíló ablakokkal. Az udvarban egy óriási, vízzel teli medence állt. Itt szállásolták el Györgyüket. Másnap Amanulláh emír nagybátyja, a 75 év körüli kormányzó fogadta. Busás ajándékkal látta el őket: György és neveltfia angol szövettől készült lovaglóruhát kaptak, a feleség selyemruhát; mindkettő-jüknek egy báránybőrből készült subát is ajándékoztak. Emellett 2500 afgán ezüstrúpiát is kaptak, ami György számítása szerint meglehetősen nagy összegnek számított.⁶⁰

Másnap meglátogatták a bazárt, amely nyüzsgött az élettől. Erős fűszerillat árasztotta el a levegőt. Ugyanakkor a bazár legmagasabb pontján „a mi legnagyobb rémületünkre egy akasztott ember hullája lógott. [...] Egy híres rablógyilkos hullája volt.”⁶¹ Útjuk folytatásakor rövidesen belefutottak egy nyilvános ítélezésbe is. György utat tört magának, hogy

⁵⁴ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 3.

⁵⁵ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 4–5.

⁵⁶ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 5–6.

⁵⁷ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 6–9.

⁵⁸ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 7–9.

⁵⁹ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 10–11.

⁶⁰ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 11.

⁶¹ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 12.

megnézhesse. „Kis térség közepén egy piszkos üstben az olaj forrott, mellette egy már külsejében is borzalmat keltő, szakállas, hatalmas afgán állott főlgyűrt ingujjal. [...] Az üst alatt erősen tüzeltek, az olaj mind jobban forrott, és ekkor a főlgyűrt ingujjú afgán[t] a kormányzóság hivatalos hóhérja odavezettette az üsthöz, a balkezét hátrakötötték, a jobb kezén főlgyűrték az ingujjat, és egy piszkos kötéllel elkötve könyék táján az ereket, a hóhér egy késvágással érzéktelenítés nélkül levágta a jobb csuklóját és a megmaradt... csonkot a forró olajba dugta.”⁶² György erre úgy emlékezett vissza, mint élete leborzalmasabb látványára.⁶³

Herátban 12 napot töltöttek. Innen már Kabulba (ma: Afganisztán) vezetett útjuk 16 főnyi lovascsapat, négy tagú konyhaszemélyzet és Muhammad Haszan mirza kíséretében.⁶⁴ György József fontosságát – és talán a pártállását is – újfent bizonyítja az a tény, hogy a katonai kíséret családtagjait kezesekként az erősségbe kísérték, és szabadon bocsájtásuk feltétele a mérnök és családja Kabulba történő sértetlen megérkezése volt. Kabulba az úgynevezett Hazardzsát régió – a hazara nevezetű etnikai csoport⁶⁵ lakta területen – keresztül utaztak, ami 25–30 napi utat jelentett. Herátból Kabulig szintén hosszú és viszontagságos út várt rájuk. A Hindukus-hegység bércein történő átkelés szörnyű szurdokokon keresztül történt. Ráadásul az útjukat helyi útonállók is nehezítették.⁶⁶ Végül azonban szűk egyhavi út után megérkeztek úticéljukhoz.⁶⁷

Kabulba érve Györgyék a külügyminisztérium palotájába vezették, ahol bemutatták őket az afgán külügyminiszternek, Mahmud Tarzinak.⁶⁸ Három nap tétlenkedés után Györgynek végre alkalma nyílt az emírral való találkozásra. A zökkenőmentes kommunikáció biztosítása érdekében Amanulláh emír magyar származású tolmácsot rendelt György mellé, aki nem más, mint az Abdul-Vahhábbá vált Kósz István volt.⁶⁹ Az audiencia folytatásaként, Amanulláh kérésére, György ismertette szakmai tapasztalatát, elméleti ismereteit, de az uralkodót jobban foglalkoztatta, hogy a frissen szerződötett mérnöke képes lehet-e légvédelmi ágyúk készítésére.⁷⁰ Mivel fegyvergyártással korábban még sohasem foglalkozott, ez György József számára komoly kihívást jelentett. Ennek ellenére Amanulláh kérésére másnapra elkészítette a kért tervet, ami el is nyerte az emír tetszését.⁷¹ Ebben nagy

⁶² HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 12–13.

⁶³ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 13.

⁶⁴ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 14.

⁶⁵ Egy afganisztáni, elsősorban a központi, hegyvidéki régiókban honos csoportról van szó, amelynek lakóhelye évszázadokon át önállóságot élvezett, egészen a 19. század végéig. Khazeni – Monsutti – Kieffer 2004, 76–93.

⁶⁶ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 17–18.

⁶⁷ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 18–20.

⁶⁸ Mahmud Tarzi kiemelkedő afgán reformpárti államférfi volt. Amanulláh emír idején külügyminiszterként és párizsi nagykövetségként kulcsszerepet játszott Afganisztán függetlenségének kivívásában és nemzetközi kapcsolatainak kiépítésében. Lásd Dupree 1980, 437–457.

⁶⁹ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 21–22.

⁷⁰ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 22.; *Reggeli Ujság*, 1943. aug. 17. 4.

⁷¹ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 23–24.

szerepe volt Mahmud Száminak,⁷² a Királyi Katonai Főiskola (Madrasza-ji-i Harbija) vezetőjének, aki hasznos tanácsokkal látta el a mérnököt.⁷³

A katonai reformok szükségességét bizonyítja, hogy a kabuli fegyvergyárban a fegyver elkészítésére nem álltak rendelkezésre a megfelelő anyagok. Ezért az első ágyú csak kéthavi munka után készült el. Mivel minden alkatrészt a helyi kovácsok készítettek, az ágyú pontossága rendkívül kérdéses volt.⁷⁴ Ezzel György is tisztában volt, ezért az uralkodó tudta nélkül kívánt próbálóvést végrehajtani. Ez viszont megghiúsult. A próba napján ugyanis az emír váratlanul megérkezett. A tesztelés így rendhagyó körülmények között zajlott le, aminek során a gyorstüzelő ágyú viszonylag jól szerepelt. Ötven lövést kellett volna leadnia, de az ötödik után az ismétlődő szerkezet eltört, így a tüzelés leállt. Mindezek ellenére az uralkodó a legnagyobb örömeinek adott kifejezést.⁷⁵ A további afganisztáni tartózkodása alatt György újabb feladatot is kapott: nagyméretű modern szélmalmot kellett készítenie.⁷⁶

Bár György kézzelfogható munkássága – egyetlen ágyúprototípus és egy szélmalom – csekélynek tűnhet, hozzájárulását a haderő modernizációjához stratégiai szempontból kell értékelni. Az ágyú mint az emír által kiemelt fontosságú légvédelmi fegyver prototípusa a rendkívül kezdetleges helyi ipar számára a képesség megteremtésének szimbóluma volt. A mérnök tevékenysége sikeresen bizonyította, hogy a modern fegyverek helyi gyártása lehetséges, ami megmagyarázza az uralkodó elégedettségét a nyilvánvaló műszaki hibák ellenére is. Ehhez hasonlóan a szélmalomhoz vagy a későbbi, nevéhez köthető vasútépítéshez hasonló infrastrukturális projektek sem elszigetelt feladatok, hanem a modern hadviseléshez elengedhetetlen ipari és logisztikai háttér megteremtésének alapkövei voltak. György szerepe tehát nem a sorozatgyártás felügyelete, hanem a technológiai alapok lefektetése volt.⁷⁷

A munkával telt napok mellett a mérnök időt kerített szovjet diplomatákkal folytatott találkozókra is. Jelentősebbek közülük Nyikolaj Zaharjevics Bravin és Jakov Zaharovics Suric, valamint Ahmed Dzsemál pasa, aki Moszkvából érkezett az afgán emír meghívására, hogy segítsen a hadsereg modernizálásában. Mindez arra utal, hogy György folyamatos kapcsolatot ápolt a szovjet vezetéssel.⁷⁸

Kabuli tartózkodása alatt György József az életrajza szerint – a vélt megbecsültsége ellenére – azon munkálkodott, hogy kieszközölje Amanulláh engedélyét Afganisztán elhagyására. Erre konkrét terve is volt, Brit Indián keresztül – vélhetően a biztonságosabban és időben rövidebbnek vélt útvonalon – szeretett volna hazajutni Magyarországra.⁷⁹ A hazatérés vágya egyre csak erősödött benne, különösen Bravin szovjet követ meggyilkolásának

⁷² Oszmán származású ezredes, az afganisztáni Királyi Katonai Főiskola első elnöke. Születési nevén Szejjid Mahmud Effendi (Mahmud Számi). Ő fordította és állította össze az oszmán katonai kézikönyveket, és nevéhez fűződik a heliográfia (napjelzés) bevezetése is. Lásd Naim 2023, 79.

⁷³ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 23–24.

⁷⁴ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 25.

⁷⁵ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 25–26.

⁷⁶ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 26–27.

⁷⁷ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 26–27.

⁷⁸ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 27–30.; Katona 2021, 92.

⁷⁹ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 28.

hírére,⁸⁰ illetve a mostohafia iszlámra való erőszakos áttérése és fogva tartása következtében.⁸¹

Mindezek ellenére György József nem adta fel a reményt. Ahmed Dzsemál pasával⁸² szövődött barátságára alapozva továbbra is a hazatérésen dolgozott. Végül magas beosztású barátainak, Mahmud Számi és Dzsemál pasa közbenjárásának köszönhetően sikerült kiutazási engedélyt szereznie az emírtől. Ennek körülményei azonban máig tisztázatlanok. A források alapján ez nem végleges hazatérés lett volna, hanem ideiglenes hazalátogatás. Ennek feltételül az emír komoly biztosítékot kért: a mérnök beszámolója, illetve az 1921-es sajtóforrások – többek között *Az Ujság* – arról írnak, hogy Györgynek óriási összeget, valamint felesége tizenkét éves fiát kellett zálogba hagynia az egy éven belüli visszatérése biztosítékául.⁸³ A mérnök és felesége a hazaút ismeretében ebbe vélhetően beleegyezett. Fontos azonban, hogy ez a feltétel látszólag ellentmondásban áll azzal a korábbi állítással, amely szerint György éppen a mostohafiával szembeni rossz bánásmód miatt akart távozni.⁸⁴

Az indiai határig Györgyék öt napon keresztül utaztak. 1921. április 28-án Pesavárnál lépték át a határt, ahol egy hónapot tartózkodtak. Az ittlétük alatt Edward Moon, a rendőri főmegbízott asszisztense intézkedett elszállásolásukról. Innen Delhi érintésével Púnán (ma: Pune, India) keresztül elutaztak Belgaum (ma: Belagavi, India) városába. Itt egy várban szállásolták el őket, ahonnan 1921. június végén tovább mentek Bombayig (ma: Mumbai, India).⁸⁵ Innen már egyenes út vezetett hazáig. Feleségével felszálltak a Lloyd Triestino nevű hajózási társaság Európába tartó, *Krakóvia* nevű hajójára, s egy hónapnyi utazás után Európában, Triesztben kikötöttek. Innen „néhány nap múlva útra keltünk... szomorú kis hazánkba”. Magyarországra érkezésüket követően a sajtóforrások szerint György részletes interjút adott *Az Ujság* című lapnak, amely 1921. szeptember 21-én jelent meg, ezzel bizonyítva fizikai jelenlétét az országban. A cikk leírja budapesti, Zátony utcai lakásukat, és megemlíti feleségének jelenlétét is. Életrajza szerint Budapestre érkezése után négy nappal Horthy Miklós kormányzó is fogadta Gödöllőn, bár ezt a találkozót más forrás egyelőre nem erősíti meg.⁸⁶ Elképzelhető, hogy György József csak saját fontosságát próbálta növelni a történettel.

⁸⁰ Bravin élete tragikus és rejtélyes véget ért 1921 januárjában. Megpróbált Brit Indiába költözni, és ami kritikus, egy irattárcsát vitt magával. Ezen érzékeny információk és potenciálisan értékes hírszerzési adatok átadása a briteknek nagyon nemkívánatos volt mind az afgán, mind a szovjet fél számára. Ezért egy gazni (ma: Afganisztán) megálló során Bravint az egyik őt kísérő afgán katona megölte. Az afgán hatóságok ezt követően egy az ügyszög nem kapcsolódó személyt vádoltak Bravin halálával. A gyilkosság politikailag motivált merényletre utal, amelyet a szenzitív információk átadásának megakadályozására szerveztek, vélhetően maga az emír parancsára. Lásd Panin 2007, 79–80.; HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 30–31.

⁸¹ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 31–32.

⁸² Török tábormok, az ifjúörök mozgalom egyik vezetője. Afganisztánban a hadsereg modernizálásáért volt felelős. Lásd bővebben Fromkin 2001, 483.; Kurt 2019, 221–246.; Kurt 2025, 1–21.

⁸³ *Az Ujság*, 1921. szept. 21. 3.

⁸⁴ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 31–32., 34.

⁸⁵ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 35.

⁸⁶ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 35.; *Az Ujság*, 1921. szept. 21. 3.

A lehetséges visszatérés és a végleges hazatérés

Bár a Magyarországról Afganisztánba való visszautazására nincs közvetlen bizonyítékunk, több közvetett jel is arra utal, hogy György az 1921-es látogatás után visszatérhetett az emír szolgálatába. Az uralkodóval kötött megállapodás eleve a visszatérési kötelezettséget sugallja.⁸⁷

Ezt a felvetést erősítik leginkább a modern kutatási eredmények. Azt, hogy György a következő években is Afganisztánban tartózkodott, alátámasztja Katona Magda kutatása, aki szerint a mérnök neve egészen 1928-ig több helyi projekthez is köthető. Munkásságából kiemelkedik az 1925-ben befejezett *Darul Aman* vasútvonal, amelynek létrehozásában való részvételhez minden bizonnyal helyszíni jelenlétére volt szükség.

György József végleges hazatérésére csaknem egy évtizeddel az első világháborús fogása után kerülhetett sor. 1929 elején érkezhetett vissza Budapestre, amely eseményről több újság is szenzációként számolt be. A *Pesti Napló* 1929. február 10-én közölte a hírt, miszerint a mérnök „nemrég érkezett meg Afganisztánból”, és cikksorozatot indított kalandjairól.⁸⁸ Ezt erősíti meg az *Amerikai Magyar Népszava* 1929. március 16-i cikke is, amely szintén a friss hazatéréséről tudósít.⁸⁹

Valószínűleg a két utazás közti időszakot próbálta meg György később áthidalni a hivatalos életrajzában szereplő, 1923–1928 közötti brazíliai tartózkodás történetével.⁹⁰ Katona Magda szerint azonban ennek a dél-amerikai tevékenységnek egyelőre nincs bizonyítéka, így elképzelhető, hogy a mérnök az afganisztáni tartózkodását kívánta ezzel a történetszállal leplezni. Ennek okai közé elsősorban politikai és ideológiai szempontok sorolhatók, mivel a Horthy-korszak Magyarországnak szigorú politikai elvárásai mellett György élet-történetének bizonyos elemei kényesek lehettek. Egyrészt a mérnök az orosz forradalom után még egy ideig Oroszországban tartózkodott, és a taskenti vasúti főműhelyben a vörösöknek dolgozott. A Tanácsköztársaság bukása utáni erősen antikommunista légkörben ez kellemetlen, magyarázkodásra okot adó részlet volt a múltjából. Másrészt az afgán emír 1921-ben barátsági szerződést kötött a Szovjetunióval, és orosz szakértőket is alkalmazott. Hosszú ideig önkéntesen szolgálni egy szovjetbarát uralkodót szintén kényes téma lehetett a hazai politikai viszonyok között. Ugyanakkor a fentiek nem magyarazzák meg, hogy a mérnök miért írt mást az önéletrajzába, mint amit az újságíróknak nyilatkozott. Feltűnő továbbá, hogy bár a kutatások György visszatérését valószínűsítik, sem az emlékirat, sem más, eddig ismert forrás nem ad választ arra a kulcsfontosságú kérdésre, hogy mi lett a sorsa a zálogként hátrahagyott mostohafiának. A történet ezen pontja – a család esetleges újraegyesülése – egyelőre nyitott kérdés marad. Ami viszont a későbbi tevékenységét illeti, az 1930-as évekből származó források szerint György József már Törökország modernizálásán fáradozott.⁹¹

⁸⁷ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., György József afganisztáni hadifogoly, 32., 34.; *Az Újság*, 1921. szept. 21. 3.

⁸⁸ *Pesti Napló*, 1929. febr. 10. 17.

⁸⁹ *Amerikai Magyar Népszava*, 1929. márc. 16. 4.

⁹⁰ HM HIM HL 1. VH. B-I-91, 5367. d., rövid életrajzi összefoglalás.

⁹¹ Katona 2021, 101.

Összegzés

György József tartalékos hadnagy világháború alatti és utáni életútja a túlélés és az alkalmazkodás kivételes példája. Tanulmányom, amely elsősorban a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött visszaemlékezésre támaszkodott, bemutatta, hogyan vált egy osztrák–magyar hadifogoly a közép-ázsiai szovjet adminisztráció, majd a modernizáció útjára lépő afgán állam megbecsült mérnökévé.

A vizsgálat rávilágított arra, hogy György karrierjét nemcsak kimagasló műszaki tudása, hanem a jelek szerint a bolsevikokkal való együttműködése is egyengette. Ezt támasztja alá magas beosztása a taskenti vasúti főműhelyben, befolyásos házassága és az a könnyedség, amellyel a szovjet–afgán határon mozogni tudott. Afganisztáni tevékenysége egybecseng azzal a történelmi folyamattal, melynek során a fiatal afgán állam a Szovjet-Oroszországban rekedt külföldi szakemberekre támaszkodva kísérte meg a felzárkózást.

Ugyanakkor György József memoárja, bár felbecsülhetetlen értékű forrás, a szerző személyes, szubjektív szűrőjén keresztül mutatja be az eseményeket. A forráskritika nem a teljes hiteltelenséget bizonyította, hanem azt, hogy a szöveg nem csupán eseményekről szól, hanem az önismerés és a hősi szerep bemutatásának vágyáról is. Ahogy Katona Magda kutatásai is bizonyítják, a mérnök afganisztáni tartózkodásának időtartamára és későbbi, brazilainak mondott éveire vonatkozó állításai ellentmondásosak. Hazatérése után a Horthy Miklós általi fogadása szintén olyan, nehezen ellenőrizhető epizód, amely inkább a saját fontosságát volt hivatott hangsúlyozni.

A fenti nehézségek ellenére György József élettörténete több szempontból is tanulságos. Egyrészt betekintést enged a hadifogolysorsok eddig kevésbé ismert, egyéni valóságába, másrészt pedig rávilágít a személyes elbeszélések kritikus kezelésének fontosságára. Sorsa hűen tükrözi azt a zavaros korszakot, amikor a birodalmak bukása közepette a kiemelkedő szaktudás és a politikai rátermettség rendkívüli karrierutakat nyithatott meg.

Bibliográfia

Levéltári forrás

HM HIM HL = Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, 1. VH. Hadifogoly jelentések, B-I-91. György József afganisztáni hadifogoly. 5367. d.

Sajtóforrások

Az Ujság, 1921. szept. 21. 3.
Pesti Napló, 1929. febr. 10. 17.
Amerikai Magyar Népszava, 1929. márc. 16. 4.
Reggeli Ujság, 1943. aug. 17. 4.
Pécsi Napló, 1943. okt. 24. 5.
Zalai Magyar Élet, 1943. okt. 29. 5.

Egyéb források

Hegedüs 1903 = *Értesítő a Budapesti M. K. Állami Felső Ipariskola huszonnegyedik tanévééről. 1902–1903.* Szerk.: Hegedüs K. Budapest, 1903. 44.
 Hegedüs 1904 = *Értesítő a Budapesti M. K. Állami Felső Ipariskola huszonnegyedik tanévééről. 1903–1904.* Szerk.: Hegedüs K. Budapest, 1904. 95.

Hegedüs 1905 = *Értésítő s Budapesti M. K. Állami Felső Ipariskola huszonhatodik tanévé-ről. 1904–1905.* Szerk.: Hegedüs K. Budapest, 1905. 60.

Hegedüs 1906 = *Értésítő a Budapesti M. K. Állami Felső Ipariskola huszonhetedik tanévé-ről. 1905–1906.* Szerk.: Hegedüs K. Budapest, 1906. 44., 60.

Szakirodalom

Adamec 1974 = Adamec, L.: *Foreign Affairs in the Mid-Twentieth Century Relations with the USSR, Germany and Britain*, Tucson.

Baja 1930 = Baja B.: 1919. In: *Hadifogoly magyarok története.* 2. köt. Szerk.: Baja B. – Lukinich I. – Pilch J. – Zilahy L. Budapest, 432–465.

Clements 2003 = Clements, F.: Nasrullah Khan (?–1919). In: *Conflict in Afghanistan: Roots of Modern Conflict.* Ed. Clements, F. Santa Barbara.

Dubovitskii – Bababekov 2011 = Dubovitskii, V. – Bababekov, K.: The Rise and Fall of the Kokand Khanate. In: *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia.* Eds. Starr, F. – Beshimov B. – Bobokulov I. I. – Shozimov P. Armonk–London, 29–68.

Dupree 1980 = Dupree, L.: *Afghanistan.* New Jersey.

Ferwagner 2021 = Ferwagner P. Á.: *A modern Közél-Kelet születése 1914–1924.* Szeged.

Forgács 2015 = Forgács M.: Közép-Ázsia egzotikus világa. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értésítője* 15. Szerk. Závody Sz. Budapest, 257–296.

Förster 2000 = Förster, S.: Introduction. In: *Great War, Total War.* Ed. Chickering, R. – Förster, S. Cambridge, 1–18.

Fromkin 2001 = Fromkin, D.: *A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East.* New York.

Gorcsa 2023 = Gorcsa O.: *Hadifogság az Osztrák–Magyar Monarchiában. Szerb hadifog-lyok Magyarországon 1914–1918.* Doktori disszertáció, Szeged.

Jünger 1996 = Jünger, E.: A totális mozgósítás. Ford. Mezei B. *2000 Irodalmi és társadal-mi havilap* 8 (2): 53–61.

Kaba 2018 = Kaba E.: „Az 1917–1918-as tél Oroszországban hadifoglyaink legnehezebb időszaka lesz.” Hadifogolysorsok és az oroszországi forradalom. *Történelmi Szemle* 60 (3): 469–479.

Kapur 1966 = Kapur, H.: *Soviet Russia and Asia 1917–1927. A study of Soviet policy to-wards Turkey, Iran and Afghanistan.* Geneva.

Katona 2021 = Katona M.: A Nagy Játzsma magyar túsza. Magyarok szerepe a modern afgán haderő kialakításában a két világháború között. *Hadtudomány* 31 (2): 87–106.

Keresztes 1930 = Keresztes H.: Sportélet a hadifogságban. In: *Hadifogoly magyarok törté-nete.* 2. köt. Szerk.: Baja B. – Lukinich I. – Pilch J. – Zilahy L. Budapest, 513–526.

Khazeni, A. – Monsutti, A. – Kieffer Ch. 2004 = Khazeni, A. – Monsutti, A. – Kieffer, Ch.: Hazāra. In: *Encyclopedia Iranica* 12. Ed. Yarshater, E. London–New York, 76–93.

Kurt 2019 = Kurt, Ü.: A Rescuer, an Enigma and a Génocidaire: Cemal Pasha. In: *End of the Ottomans. The Genocide of 1915 and the Politics of Turkish Nationalism.* Ed. Kieser, H.-L. – Anderson, M. L. – Bayraktar, S. – Schmutz, T. London, 221–246.

Kurt 2025 = Kurt, Ü.: Life and Death from Yemen to the Euphrates: An Evaluation on Syrian Governor Cemal Pasha. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/19448953.2025.2481811>.

Lee 2018 = Lee, Jonathan L.: *Afghanistan. A history from 1260 to the present.* London.

- Nachtigal 2000 = Nachtigal, R.: Seuchen unter militärischer Aufsicht in Rußland: Das Lager Tockoe als Beispiel für die Behandlung der Kriegsgefangenen 1915/16? *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 48 (3): 363–387.
- Nachtigal 2003 = Nachtigal, R.: *Rußland und seine österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen (1914–1918)*. Remshalden.
- Nachtigal 2008 = Nachtigal, R.: Zur Anzahl der Kriegsgefangenen im Ersten Weltkrieg. *Militärgeschichtliche Zeitschrift* 67 (2): 345–384.
- Naim 2023 = Naim, H.: The Genesis of the Afghan Mashrūṭah Movement. *Afghanisthan* 6 (1): 73–101.
- Panin 2007 = Panin, S.: Pervaja Szovjetszkaja Misszija v Afganisztane. *Azija i Afrika szovodnya* 2007 (8): 75–80.
- Pilch 1930 = Pilch J.: Magyar hadifoglyok Középáziában. In: *Hadifogoly magyarok története*. 1. köt. Budapest, 379–400.
- Pollmann 2014 = Pollmann F.: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest.
- Rachamimov 2002 = Rachamimov, A.: *POWs and the Great War. Captivity on the Eastern Front*. Oxford–New York.
- Surányi 2009 = Surányi R.: Afganisztán az oroszlán és a medve között: az angol–afgán háborúk, 1839–1919. In: *Afganisztán – 1979–89–99–2009. Konferenciakötet. Előadások és tanulmányok az afganisztáni események hármasszázadik évfordulója alkalmából*. MOSZT Könyvek 4. Szerk. Dávid F. – Kolontári A. – Lengyel G. Pécs, 12–26.
- Varga 2010 = Varga Cs. B.: *Afganisztán – a legyőzhetetlen*. Budapest.
- Vásáry 2003² = Vásáry I.: *A régi Belső-Ázsia története*. Budapest.

Internetes hivatkozások

1. link: Segesser, Daniel M.: Controversy: Total War. In: *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Eds. Daniel, U. – Gatrell, P. – Janz, O. – Jones, H. – Keene, J. – Kramer, A. – Nason, B. Berlin 2014.
<https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/controversy-total-war/>, a letöltés időpontja: 2025. 06. 15.
2. link: Zeidan, A.: Turkistan. In: *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/place/Turkistan>, a letöltés időpontja: 2025. 06. 12.
3. link: 1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat beczikkelyezése tárgyában.
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=91300043.tv>, a letöltés időpontja: 2025. 06. 15.